

Stjepan Vlahović, Romina Galović

studenti četvrte godine Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
rad je nagrađen Rektorovom nagradom 2012. godine te je prilagođen objavljivanju

Izvršavanje istražnog zatvora: normativni okvir i praksa u svjetlu zaštite temeljnih ljudskih prava

UDK: 343.132:342.7
343.126:343.132

Sažetak

U ovom radu autori obrađuju temu izvršavanja istražnog zatvora, najteže kaznenoprocne mjere kojom se oduzima okrivljenikovo pravo na slobodu. Analiziraju normativno uređenje prava istražnih zatvorenika na međunarodnoj razini i u Republici Hrvatskoj te ga uspoređuju s uređenjem izdržavanja kazne zatvora, sve popraćujući relevantnom sudskom praksom Europskog suda za ljudska prava i Ustavnog suda Republike Hrvatske. U drugom dijelu rada autori izlažu sredstva za zaštitu prava istražnih zatvorenika i mehanizme njihova ostvarenja, analizirajući pritom izvješća o obilasku istražnog zatvora u Zatvoru u Zagrebu i Zatvorskoj bolnici u Zagrebu u 2011. g. U svrhu dobivanja mišljenja o kvaliteti regulacije pravnih standarda i njihovoj faktičnoj implementaciji, autori su proveli istraživanje među pravnim stručnjacima, te posjetili institucije nadležne za izvršavanje istražnog zatvora. Na temelju dobivenih rezultata donose zaključke o nedostatku regulacije izvršavanja istražnog zatvora, manjkavostima postojeće regulacije i neopravdanom zanemarivanju istražnih zatvorenika u odnosu na osobe na izdržavanju kazne zatvora. Zaključuju da nemogućnost većeg utjecaja na ovu pojavu zakonodavac treba kompenzirati sprovedivim jamstvima prava istražnih zatvorenika i njihovom učinkovitom zaštitom, a tijela zatvorskog sustava maksimalnim angažmanom u pružanju što boljih uvjeta izvršavanja mjere.

Ključne riječi: istražni zatvor, prenapučenost, temeljna ljudska prava, prava istražnih zatvorenika, sredstva zaštite prava istražnih zatvorenika

Uvod

Određivanje i izvršavanje istražnog zatvora delikatno je područje u kojem u sukob dolaze temeljno pravo okrivljenika na osobnu slobodu i potreba njegova ograničavanja radi postizanja svrhe određene kaznenim procesnim pravom. Ta svrha jest primarno osiguranje prisutnosti okrivljenika u kaznenom postupku, ali i suzbijanje druga njegova ponašanja kojim može osujetiti pokretanje i vođenje kaznenog postupka ili naštetiti društvenoj zajednici¹. Istražni zatvor je ujedno i najteža mjera koja se može odrediti okrivljeniku u kaznenom

¹ Tako se istražni zatvor prema Zakonu o kaznenom postupku može odrediti zbog opasnosti od bijega, koluzijske opasnosti, iteracijske opasnosti, opasnosti uznemiravanja javnosti ili pak zbog povrede procesne discipline (disciplinski istražni zatvor) (čl.123.).

postupku, stoga ona mora predstavljati *ultima ratio*. Može se promatrati s dva odvojena aspekta: prvi je isključivo kaznenoprocenjski koji se odnosi na pretpostavke za određivanje te rokove trajanja istražnog zatvora, dok se drugi odnosi na samu fazu njegova izvršavanja, dakle na prava istražnih zatvorenika i njihovu zaštitu. Drugi je neopravdano marginaliziran u pravnoj teoriji; štoviše, u domaćoj pravnoj literaturi ne postoji ni jedan znanstveni rad koji bi objedinio njegovu kompleksnost i značaj. Upravo je stoga ovaj rad posvećen potonjem aspektu.

Rad je podijeljen na pet poglavlja. Nakon uvodnih napomena slijedi analiza kaznenoprocenjskih načela za izvršavanje istražnog zatvora te pravnih standarda prava istražnih zatvorenika. Drugi se dio rada odnosi na sredstva zaštite prava istražnih zatvorenika zajamčena Europskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, Ustavom Republike Hrvatske te relevantnim zakonskim i podzakonskim aktima. Uizradi rada korištena je prvenstveno normativna metoda, zatim teorijska, komparativna i, konačno, empirijska metoda. Važnu značajku rada predstavlja i istraživanje prakse analizom odluka Europskog suda za ljudska prava i Ustavnog suda. Pojednim dijelovima rada korespondirat će i dobiveni rezultati dvaju empirijskih istraživanja².

Na kraju uvodnih napomena, valja upozoriti i na problem postojeće terminologije u hrvatskom pravnom sustavu. Naime, ni Ustav Republike Hrvatske, ni odredbe međunarodnih ugovora ne poznaju termin *istražni zatvor* u značenju u kojem se koristi u našem kaznenoprocenjskom zakonodavstvu nakon izmjena koje je donio Zakon o kaznenom postupku iz 2008. g. Kratkotrajna mjera oduzimanja slobode uhićenika koja se do tada nazivala *zadržavanje*, prema ZKP-u je postala *pritvor*, a dotadašnji *pritvor* kao najteža mjera ograničenja okrivljenikove slobode za potrebe kaznenog postupka postao je *istražni zatvor*. Stoga, kada se u ovom radu koriste termini pritvor ili pritvorenik, to se odnosi na značenje koje se nakon ZKP pridaje pojmu istražnog zatvora i istražnog zatvorenika³.

1. Prava istražnih zatvorenika

1.1. Pravni okvir

1.1.1. Međunarodni pravni okvir

Mogućnost ostvarivanja zaštite prava istražnih zatvorenika osigurana je (uz nacionalnu regulativu) donošenjem brojnih međunarodnih dokumenata⁴, koji odražavaju globalnu tendenciju sprečavanja mogućih zlouporaba i uspostavljanja sustava jedinstvene zaštite ljudskih prava i temeljnih sloboda⁵. Najvažniji takav dokument jest Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda⁶ (u daljnjem tekstu EKLJP). U njoj proklamirana

² To su anketno ispitivanje pravnih stručnjaka u svrhu dobivanja njihovog mišljenja o ostvarivanju prava istražnih zatvorenika te statistička analiza podataka dobivenih prilikom periodičnih obilazaka istražnih zatvorenika u Zatvoru u Zagrebu i Zatvorskoj bolnici u Zagrebu 2011. g. Autori su u svrhu što boljeg upoznavanja s problematikom teme posjetili i Upravu za zatvorski sustav Ministarstva pravosuđa, Županijski sud u Zagrebu, te s nadležnim sucem prisustvovali jednom periodičnom obilasku istražnih zatvorenika u Zatvoru u Zagrebu i Zatvorskoj bolnici u Zagrebu.

³ Opširnije o ovoj problematici v. I. JOSIPOVIĆ, *Istražni zatvor vs. pritvor – reforma ili restauracija*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol. 16., br. 2/2009, str. 915. – 938.

⁴ Npr. Opća deklaracija o ljudskim pravima UN-a iz 1948. g., Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima iz 1966. g., Konvencija protiv mučenja i drugog okrutnog, nehumanog i ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja iz 1978. g., razne preporuke i rezolucije Vijeća Europe itd.

⁵ V. I. JOSIPOVIĆ, *Uhićenje i pritvor u međunarodnom pravu s posebnim osvrtom na uređenje uhićenja i pritvora u Europskoj konvenciji o ljudskim pravima te praksu Europske komisije i Suda za ljudska prava*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 43 (4), 1993. g., str. 660.

⁶ NN MU 18/97, 6/99, 8/99, 14/02, 1/06. Donesena je 4. studenog 1950. g. u okviru Vijeća Europe stupila je na snagu 3. rujna 1953. g. Zajedno s pripadajućim protokolima, u Republici Hrvatskoj se primjenjuje od 5. studenog

jamstva od iznimne važnosti za osobe lišene slobode jesu zabrana mučenja, nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kazne (čl. 3.), pravo na slobodu i osobnu sigurnost (čl. 5.), te pravo na djelotvorna pravna sredstva pred domaćim tijelima (čl. 13.). U kontekstu zaštite prava valja spomenuti i judikaturu Europskog suda za ljudska prava (u daljnjem tekstu ESLJP) koji stvara nove pravne standarde i nadopunjuje EKLJP. Osim toga, presude ESLJP su izvor prava (v. 3.4.).

Valja spomenuti i Europska zatvorska pravila⁷, koja prvenstveno uspostavljaju temeljna načela za izvršavanje kazne zatvora, ali u svoj djelokrug i primjenu uvrštavaju i osobe kojima je na osnovi sudske odluke određen istražni zatvor. Određuju da život u zatvoru u najvećoj mogućoj mjeri ima nalikovati pozitivnim oblicima života u društvu te, što je od iznimnog značenja, ističu da nedostatak sredstava ne opravdava uvjete u zatvorima koji znače kršenje ljudskih prava (čl. 4. i 5.). Europska zatvorska pravila sadrže i nekolicinu odredbi koje se odnose posebno na tzv. „*neosuđene zatvorenike*“; njima se određuje primjena pravila koja se odnose na osobe na izdržavanju kazne zatvora i na neosuđene zatvorenike, ali utvrđuju i dodatni mehanizmi njihove zaštite. Na pravila koja se primjenjuju na neosuđene zatvorenike ne smije utjecati mogućnost da u budućnosti budu osuđeni za kazneno djelo (čl. 94. 1. – 101.).

1.1.2. Unutarnji pravni okvir

Ustav je temeljni i najviši pravni akt države; on ima najveću pravnu snagu i zbog toga s njime moraju biti usklađeni svi pravni propisi u okviru pravnog sustava⁸. Stoga, prilikom daljnje analize zakonskih i podzakonskih akata valja imati na umu da prvi, sukladno čl. 5. Ustava Republike Hrvatske moraju biti u suglasnosti s Ustavom, a potomji s Ustavom i sa zakonom. Važnost prava na slobodu u pravnom poretku Republike Hrvatske ustavotvorac je naglasio time što ono zauzima prvo mjesto na listi najviših vrednota ustavnog poretka (čl. 3). Ima, dakako, čitav niz daljnjih ustavnih odredaba koje su također relevantne za izvršavanje istražnog zatvora, kao što je načelo razmjernosti⁹ (čl. 16. st. 2.) nepovredivost čovjekove slobode i osobnosti (čl. 22), zabrana zlostavljanja (čl. 23.), zabrana uhićenja i pritvaranja bez odgovarajućeg naloga (čl. 24.), pretpostavka okrivljenikove nedužnosti¹⁰ (čl. 28.), jamstvo pravičnog suđenja u razumnom roku (čl. 29. st. 1) i druge.

Prava istražnih zatvorenika u Republici Hrvatskoj regulirana su prvenstveno Zakonom o kaznenom postupku¹¹ (u daljnjem tekstu ZKP), budući da je istražni zatvor kaznenoprocenjski institut koji služi svrhama kaznenog postupka. Od podzakonskih akata važan je Pravilnik o kućnom redu u zatvorima za izvršavanje istražnog zatvora¹² (u daljnjem tekstu

1997.g. Za komentar odredaba konvencije vidi: D. MARIČIĆ, Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda s napomenama i zakonskom praksom, Novi informator, Zagreb 2007.g.

⁷ Usvojena su od strane Odbora Ministara Vijeća Europe 11. siječnja 2006.g. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747>. 28.05.2012.g.

⁸ O ustavnom poretku Republike Hrvatske vidi detaljnije: B. SMERDEL, Temeljne značajke ustavnog poretka Republike Hrvatske na dvadesetu obljetnicu „Božićnog ustava“, Novi informator, Zagreb 2010.g., str. 85.

⁹ Ono govori da „svako ograničenje slobode ili prava mora biti razmjerno naravi potrebe za ograničenjem u svakom pojedinom slučaju“. Detaljnije o načelu razmjernosti u odnosu na izvršavanje istražnog zatvora v. D. KRAPAC, Kazneno procesno pravo: Institucije, Zagreb 2010.g., str. 288., 289.

¹⁰ Ustav propisuje da je svatko „nedužan i nitko ga ne može smatrati krivim dok mu se pravomoćnom sudskom presudom ne utvrdi krivnja“. Presumpciju nedužnosti proklamira i EKLJP u čl. 6. st. 2. u okviru prava na pravičan postupak, te Povelja temeljnih prava Europske Unije u čl. 48. Detaljnije o presumpciji okrivljenikove nedužnosti v. *ibid.*, str. 388. – 396.

¹¹ NN 152/08, 76/09, 80/11, 121/11

¹² NN 08/10

Pravilnik). U obzir treba uzeti i Zakon o izvršavanju kazne zatvora¹³ (u daljnjem tekstu ZIKZ) jer su u određenim slučajevima njegove odredbe izravno primjenjive i na istražne zatvorenike, a u nekima predstavljaju poželjnu tendenciju razvijanja drugih njihovih prava (o čemu detaljnije *infra*).

1.2. Pravni standardi

1.2.1. Smještaj

Smještaj istražnog zatvorenika treba biti osiguran u prostorijama odgovarajuće veličine koje udovoljavaju potrebnim zdravstvenim uvjetima (čl. 137. ZKP-a). Pravilnik propisuje da prostorije u kojima borave moraju biti čiste, suhe i dovoljno prostrane, za svakog istražnog zatvorenika u spavaonici mora biti najmanje 4 m² i 10 m³ prostora. Ustavni sud upozorava da to valja tumačiti restriktivno, u svjetlu regulatornih načela Preporuke R (99) 22, uz koju Europski odbor za probleme kriminaliteta (CD-PC)¹⁴ navodi da se „svaka ćelija manja od 6 m² treba isključiti od uporabe kao prostor za smještaj zatvorenika“¹⁵.

Svaka prostorija u kojoj istražni zatvorenici borave ili rade mora imati dnevno i umjetno svjetlo koje omogućuje čitanje i rad bez smetnji za vid (čl. 13. st. 6. Pravilnika). Smještaj mora odgovarati zdravstvenim, higijenskim i prostornim zahtjevima, klimatskim prilikama te imati sanitarne uređaje koji omogućuju obavljanje fizioloških potreba u čistim i primjerenim uvjetima kad god to zatvorenici žele. Svakom istražnom zatvoreniku osigurava se zasebna postelja, posteljna oprema, posteljno i drugo rublje, ormarić za osobne stvari i namještaj koji omogućuje sjedenje i konzumiranje hrane (čl. 13. st. 4. Pravilnika). Kako bi se istražnim zatvorenici omogućili uvjeti što sličniji općim životnim uvjetima, oni smiju kod sebe imati predmete osobne uporabe, higijenske potrepštine, o svom trošku nabavljati knjige, novine i druge tiskovine, sredstva za praćenje javnih medija, kao i druge predmete u količini i veličini koja ne ometa boravak u prostoriji i ne remeti kućni red (čl. 138. st. 2.)¹⁶. U istu prostoriju ne smiju biti smještene osobe različitog spola te se, u pravilu, istražni zatvorenici ne bi smjeli smjestiti u istu prostoriju s osobama koje izdržavaju kaznu zatvora. Također, istražni zatvorenik neće se smjestiti zajedno s osobama koje bi na njega mogle štetno djelovati ili s kojima bi druženje moglo štetno utjecati na vođenje postupka (čl. 137. ZKP-a).

Na inicijativu jednog podnositelja ustavne tužbe¹⁷, predstavnici Ureda pučkog pravobranitelja posjetili su prostoriju u kojoj je bio smješten za vrijeme izvršavanja istražnog zatvora u Zatvoru u Zagrebu. Utvrdili su da je veličine 20 m², da je bilo sedmero pritvorenika u sobi, da je bilo svega četiri mjesta za sjedenje za stolom za kojim ne mogu svih sedmero istodobno ručati; WC smatra „užasnim“, jer je u samoj sobi koja nema ventilacije, a prozor je na drugoj strani sobe. Odlučujući o navedenim tvrdnjama, Ustavni sud je ustvrdio da je podnositelju tijekom istražnog zatvora povrijeđeno ustavno pravo na čovječno postupanje i poštovanje dostojanstva te je naložio Vladi Republike Hrvatske da u primjerenom roku, ne duljem od pet godina, prilagodi kapacitete Zatvora u Zagrebu potrebama smještaja osoba

¹³ NN 128/99, 50/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11

¹⁴ Detaljnije o Odboru v. http://www.coe.int/t/DGHL/STANDARDSETTING/CDPC/default_en.asp, 25.04.2012.g.

¹⁵ Zanimljivo je navesti i da Europska zatvorska pravila iz 2006.g. propisuju da će „u najvećoj mogućoj mjeri neosuđenim zatvorenicima biti pružena opcija smještaja u jednokrevetnim ćelijama, osim ako bi imali koristi od skupnog smještaja s drugim neosuđenim zatvorenici (..)“, što je, nažalost, prilično nerealna mogućnost s obzirom na smještajne kapacitete zatvora.

¹⁶ Osobne isprave zatvorenika predaju se na polog, o čemu se zatvoreniku izdaje potvrda, a ostale se stvari mogu privremeno oduzeti i čuvati na pologu iz razloga sigurnosti. (čl.10.st.2. i 3. Pravilnika). Statistička analiza pritužbi prilikom periodičnih obilazaka istražnog zatvora pokazuje da se istražni zatvorenici često žale na probleme oko podizanja stvari s pologa. Detaljnije v. grafikon 12.

¹⁷ Odluka Ustavnog suda U-III/4182/2008 od 17. ožujka 2009.g.

lišenih slobode¹⁸. Vlada je 2009. g. donijela Akcijski plan za unaprjeđenje zatvorskog sustava Republike Hrvatske¹⁹, u kojem opisuje na koji će način poboljšati uvjete i uspostaviti efektivne mehanizme nadzora nad njihovim ostvarivanjem. Za uvjete izvršavanja istražnog zatvora važna je i presuda *Peša protiv Hrvatske* (2010. g.), koja je nastavak na navedenu odluku Ustavnog suda.

Stanje smještaja svih kategorija zatvorenika u hrvatskom zatvorskom sustavu prikazuje i pučki pravobranitelj u jednom od svojih godišnjih izvješća²⁰. Tako ističe da u većini zatvora više ne postoji niti jedna prostorija koja bi se prenamjenom mogla osposobiti za smještaj osoba kojima je oduzeta sloboda. Dnevni boravci, kapelice, društvene prostorije, čak i dijelovi upravnih prostorija prenamijenjeni su u spavaonice, a madrace u sobama stavljaju na pod budući da u spavaonice više ne stanu metalni okviri za krevet. Prenapučenost neminovno dovodi i do nemogućnosti ostvarenja drugih prava propisanih domaćim zakonodavstvom i međunarodnim standardima, kao što su pravo na boravak na slobodnom zraku najmanje dva sata dnevno, pravo na rad, zdravstvenu zaštitu i sl.²¹

U svrhu dobivanja mišljenja pravnih stručnjaka o pravima istražnih zatvorenika, autori su proveli istraživanje na uzorku od 15 ispitanika²². U anketnom upitniku postavljene su određene tvrdnje, a stručnjaci su ocjenjivali u kojoj se mjeri s njima slažu. Tako se mišljenje ispitanika u pogledu tvrdnje da se istražni zatvorenici smještaju u prostorije odgovarajuće veličine koji odgovaraju potrebnim zdravstvenim uvjetima (73% ispitanika u potpunosti se *ne slaže* s tom tvrdnjom) uglavnom podudarasa stajalištima Ustavnog suda i ESLJP iznesenim u relevantnim odlukama te stajalištem pučkog pravobranitelja. Smještaj istražnih zatvorenika jedan je od najvažnijih elemenata uvjeta njihovog boravka u zatvoru, a dobiveni rezultati pokazuju da nije adekvatno osiguran²³.

1.2.2. Prehrana

Istražnom zatvoreniku treba osigurati tri obroka dnevno koji količinom i kakvoćom zadovoljavaju higijenske i prehrambene standarde, a primjereni su dobi, zdravlju te vjerskim i kulturnim zahtjevima, kalorične vrijednosti od najmanje 3000 kcal (čl. 15. st. 1. Pravilnika). Također, postoji mogućnost da istražni zatvorenik na vlastiti trošak i za osobnu potrebu putem uprave zatvora naruči dnevne obroke hrane iz zatvorske kuhinje ili ugostiteljskog objekta. O molbi zatvorenika odlučuje upravitelj u skladu s mogućnostima zatvora (čl. 15. st. 2. Pravilnika).

Dnevni obroci hrane poslužuju se u sobama ili u odgovarajućim zajedničkim prostorijama (čl. 15. st. 4. Pravilnika). Međutim, često se događa da zbog prenapučenosti ćelija,

¹⁸ Ustavni je sud uzeo u obzir navode Uprave za zatvorski sustav prema kojima Zatvor u Zagrebu ima kapacitete za 560 zatvorenika, a u njega je smješteno njih 850. Prema standardima CD-PC (v. bilj. 14.), pri tzv. „koncentracijskoj kalkulaciji“ ukupnog broja zatvorenika razmještenih na raspoloživa mjesta u zatvorima koja u konkretnom slučaju iznosi 152, radi se o koncentraciji koja se (iznad 120) smatra „kritičnom“. (§17)

¹⁹ http://hidra.srce.hr/arhiva/31/42457/www.pravosudje.hr/Download/2009/06/24/AKCIJSKI_PLAN-ZATVORSKI_SUSTAV-skracena_finalno.doc, 03.03.2012.g.

²⁰ Izvješće o radu pučkog pravobranitelja za 2008.g. <http://www.ombudsman.hr/dodaci/Izvjesce%20o%20radu%20Puckog%20pravobranitelja%20u%202008.%20godini.pdf>, 24.03.2012.g.

²¹ Ibid., str. 32.

²² Istraživanje je provedeno na uzorku od 9 sudaca (od kojih 8 sa Županijskog suda u Zagrebu, a 1 s Općinskog kaznenog suda u Zagrebu) i 6 odvjetnika. Anketni upitnik je anonimiziran. Ovim putem im zahvaljujemo na pruženoj pomoći i suradnji.

²³ Valja napomenuti da je prošlo već više od 3 godine od *supra* navedene odluke Ustavnog suda kojom se nalaže Vladi RH da u roku od 5 godina prilagodi smještajne kapacitete zatvora potrebama osoba lišenih slobode. U određenoj mjeri je udovoljeno tom zahtjevu u pogledu osoba na izdržavanju kazne zatvora (povećanjem smještajnog kapaciteta Kaznionice u Glini), dok se za istražne zatvorenike situacija nije promijenila.

tj. zbog nedovoljnog broja stolaca istražni zatvorenici konzumiraju obrok u smjenama, za stolom za koji ne mogu svi stati. Pučki pravobranitelj posebno upozorava da u sobama zbog prenapučenosti nema dovoljno stolaca, pa zatvorenici često moraju jesti u krevetima ili ne dobivaju cjelokupan pribor za jelo²⁴. Dolazi i do pojave da u istoj ćeliji jedni jedu obrok, a drugi u isto vrijeme obavljaju nuždu²⁵.

1.2.3. Kretanje i organizacija slobodnog vremena

ZKP propisuje da istražni zatvorenici imaju pravo na osmosatni neprekidni odmor u vremenu od dvadeset i četiri sata, kao i kretanje na slobodnom zraku najmanje dva sata dnevno (čl. 138. st. 1.), a Pravilnik da se u isto vrijeme i istom prostoru neće omogućiti kretanje na slobodnom zraku istražnim zatvoreniciima čije bi druženje moglo štetno utjecati na vođenje postupka (čl. 17. st. 2.). Kretanje uključuje i razgovor, sjedenje, pušenje i ostale aktivnosti koje nisu u suprotnosti s odredbama Pravilnika (čl. 17. st. 3.).

Pravni stručnjaci se uglavnom slažu s tvrdnjom da je istražnim zatvoreniciima u dovoljnoj mjeri osiguran osmosatni neprekidni odmor u vremenu od dvadeset i četiri sata i kretanje na slobodnom zraku najmanje dva sata dnevno (33% ispitanika se uglavnom slaže, a 26% se u potpunosti slaže). Međutim, sukladno svrsi određivanja mjere istražnog zatvora, neprihvatljivo je da je cjelokupna rekreacija i razonoda istražnih zatvorenika ograničena na dvosatnu dnevnu šetnju, čitanje tiskovina i gledanje televizije. Naime, iako se istražnim zatvoreniciima *formalno* jamče slična prava²⁶ kao i osobama na izdržavanju kazne zatvora, ona zbog same naravi mjere i infrastrukturnih nemogućnosti ostvarenja ostaju faktično neostvarena²⁷. U istražnom zatvoru će se nerijetko nalaziti više osoba čije je odvajanje nužno za uspješno ostvarenje svrhe kaznenog postupka. Tako se npr. tijekom pregleda pučkog pravobranitelja u Zatvoru u Splitu nalazilo 14 velikih skupina supočinitelja koji ne smiju dolaziti u kontakt u istražnom zatvoru, a tijekom pregleda u Zatvoru u Rijeci više od 10 skupina (neke i više od 10 supočinitelja). U odnosu na takve grupe, šetnje bi svakog dana trebale trajati čak 20 sati, ukoliko bi svaki supočinitelj dnevno boravio na zraku 2 sata. Isti problem dovodi i do nemogućnosti ostvarenja drugih prava kao što je npr. pravo na rad, o čemu detaljnije v. 2.2.4.

1.2.4. Rad

Pravilnik propisuje da će se zatvoreniku omogućiti rad u prostorima zatvora uskladu s mogućnostima zatvora, a *izvan* zatvora pod nadzorom i uz odobrenje nadležnog suda. (čl. 24. st. 1.). Važna je odredba da se propisi o radu zatvorenika na izdržavanju kazne zatvora

²⁴ Izvješće o radu pučkog pravobranitelja za 2011.g., str.25.
<http://www.ombudsman.hr/dodaci/Izvjescje%20za%202011.%20godinu.pdf>, 24.03.2012.g.

²⁵ Op.cit. (bilj. 17.), §2.2.Iz sudske prakse ESLJP-a vidljivo je da se zatvorenici često žale na neadekvatnu prehranu u domaćim zatvorima (v. Cenbauer protiv Hrvatske (2006.g.), Štitić protiv Hrvatske (2007.g.)). Iako se većina tih presudaodnosi na osobe na izdržavanju kazne zatvora, valja napomenuti da se obje kategorije osoba lišenih slobode smještaju u istim zatvorima, što podrazumijeva i istu infrastrukturu, a kalorična vrijednost hrane na isti je način propisana u Pravilniku i u ZIKZ-u.

²⁶ To su npr. aktivnosti za zadovoljavanje tjelesnih, duhovnih i kulturnih potreba zatvorenika u likovnim, tehničkim, glazbenim, literarnim, informatičkim, sportskim i sl. radionicama. One bi se, prema mogućnostima zatvora, trebale organizirati u zajedničkim prostorima i prostorijama izvan sobe za smještaj (sportsko igralište, sportska dvorana, dnevni boravak, knjižnica i dr.) (čl.25.st.1. i 2. Pravilnika).

²⁷ U jednoj ustavnoj tužbi (v. bilj. 17.), podnositelj navodi da mu nisu osigurane nikakve dnevne aktivnosti, a tijekom dana mu nije dozvoljeno da spava ili da bude u krevetu. Navodi i da se izlasci na svjež zrak i tjelovježbu ne ograničavaju, ali je njihov raspored prepušten odlukama zatvorske uprave (§2.2.) U Dolenc protiv Hrvatske (2009.g.) podnositelj zahtjeva ističe da mu je bilo dopušteno provoditi samo petnaest do dvadeset minuta na svježem zraku dok se nalazio u istražnom zatvoru u Zatvoru u Varaždinu.

na odgovarajući način primjenjuju na organizaciju rada, obveze iz rada i prava s temelja rada istražnih zatvorenika (čl. 24. st. 2. Pravilnika) – dakle, u pogledu prava na rad, na istražne se zatvorenike analogno primjenjuju odredbe ZIKZ-a. On omogućuje rad zatvorenika u skladu s njegovim zdravstvenim sposobnostima i mogućnostima zatvora. Također, omogućuje im se da se zaposle kod drugog poslodavca izvan zatvora (čl. 80. st.2. i 4.).

Ispitanici su uglavnom suglasni u tvrdnji da istražni zatvorenici ne ostvaruju pravo na rad (čak 60% ispitanika u potpunosti se slaže s tom tvrdnjom, dok se 20% uglavnom slaže). Primjena odredaba o radu na istražne zatvorenike onemogućena je zbog sličnih praktičnih razloga kao i pravo na odgovarajući smještaj, kretanje na slobodnom zraku te pravo na organizaciju slobodnog vremena. Također, valja uzeti u obzir i privremeni karakter istražnog zatvora i nepostojanje pojedinačnog programa njegova izvršavanja u kojem bi istražni zatvorenik bio raspoređen na rad. Nelogičnost i neprovedivost navedenih odredaba Pravilnika posebice dolazi do izražaja ako promotrimo *ratio* istražnozatvorskih razloga. Naime, kako je moguće uputiti istražnog zatvorenika na rad *izvan* zatvora ako postoji opasnost od njegova bijega, ponavljanja kaznenog djela, utjecaja na svjedoke ili uznemiravanja javnosti zbog težine počinjenog djela (op. a.)?

1.2.5. Obrazovanje

Već je *supra* navedeno da sama narav mjere istražnog zatvora, prvenstveno njena privremenost, rezultiraju negativnim učincima po prava istražnih zatvorenika.²⁸ Unutarnji propisi koji reguliraju isključivo prava istražnih zatvorenika (ZKP, Pravilnik) ne navode (!) i njihovo pravo na obrazovanje. Zanimljivo, ni u pravnoj teoriji nije ni bilo inicijative da se regulira to pravo istražnih zatvorenika. Kao jedan od osnovnih problema u provođenju prava na obrazovanje (u slučaju njegove regulacije) moglo bi se javiti nepostojanje pojedinačnog programa izvršavanja kojim bi se istražnom zatvoreniku određivale aktivnosti na temelju njegovih osobnih sposobnosti i potreba. Usprkos tome, nema većih organizacijskih zapreka da se pravo na obrazovanje istražnim zatvorenicima osigura u istoj mjeri kao i osobama na izdržavanju kazne zatvora. Na tu potrebu ukazuju i pravni stručnjaci (njih 60% se slaže s tim da istražnim zatvorenicima treba omogućiti pravo na obrazovanje za vrijeme izvršavanja mjere).

1.2.6. Zdravstvena zaštita i medicinska pomoć

Istražnom zatvoreniku, zdravstveno osiguranoj osobi²⁹, liječenje se osigurava u ambulanti ugovornog liječnika primarne zdravstvene zaštite u skladu s općim propisom o zdravstvenoj zaštiti, a na njegov zahtjev i po odobrenju nadležnog suda zatvorenika može posjetiti liječnik kojeg on izabere (čl. 16. st. 1. Pravilnika). ZKP propisuje da istražni zatvorenik ima pravo zahtijevati posjet liječnika po odobrenju suca istrage, odnosno predsjednika vijeća i pod njegovim nadzorom, odnosno nadzorom osobe koju on odredi (čl. 139. st. 1.). Uzevši u obzir činjenicu da se istražni zatvorenici u najvećoj mjeri žale upravo na nedostatak zdravstvene zaštite³⁰, jasno je da se pravo iz navedene odredbe ne ostvaruje

²⁸ Mnogi su od njih mlade osobe čije je obrazovanje prekinuto kao posljedica zatvaranja. Nekima će na taj način biti onemogućeno stjecanje praktičnog iskustva; time će im biti teško pronaći posao nakon puštanja na slobodu, što će ograničiti mogućnost njihova daljnjeg razvitka i napredovanja. v. Open Society Justice Initiative: *The Socioeconomic Impact of Pretrial Detention*, 2010.g., str. 11., http://www.soros.org/initiatives/justice/articles_publications/publications/socioeconomic-impact-detention-20110201/socioeconomic-impact-pretrial-detention-02012011.pdf, str. 24. 03.03.2012.g.

²⁹ Zatvoreniku koji nema zdravstveno osiguranje liječenje se osigurava na teret državnog proračuna u zatvorskoj ambulanti (čl.16.st.2. Pravilnika).

³⁰ V. *infra* komentar grafikona 12.

u praksi. Ostaje nejasno je li tako zbog organizacijskih problema (npr. dozvole za posjet liječnika, troškovi njegova dolaska u zatvor i sl.), ili zbog neupućenosti samih istražnih zatvorenika u ovo pravo. Položaj osoba na izdržavanju kazne zatvora jest bolji, utoliko što se njima pojedinačnim programom izvršavanja kazne zatvora omogućuje poseban medicinski tretman prikladan osobnim potrebama svakog zatvorenika (obvezno liječenje od ovisnosti, socijalna, psihološka i psihijatrijska pomoć i sl. (čl. 69. st. 3. ZIKZ-a))³¹

Liječenje istražnog zatvorenika ostvaruje se prvenstveno u zatvoru, a ukoliko to ne bi bilo moguće (npr. zbog nedostatka liječnika, neadekvatne opreme i sl.), upravitelj će ga uputiti u Zatvorsku bolnicu u Zagrebu³². Ako liječenje ni tamo ne bi bilo moguće, istražni će se zatvorenik uputiti u ustanovu javnog zdravstva (čl. 16. st. 6. Pravilnika).

Izješće pučkog pravobranitelja za 2011.g. pokazuje da je kvaliteta zdravstvene zaštite koja se osigurava u zatvorskom sustavu bila, uz uvjete smještaja, najčešći razlog pritužbi svih kategorija osoba lišenih slobode pučkom pravobranitelju. Međutim, mišljenje pravnih stručnjaka razlikuje se od podataka iznesenih u navedenom izvješću (mišljenja stručnjaka su uglavnom oprečna; naime 20% se u potpunosti ne slaže da je zdravstvena zaštita istražnih zatvorenika na adekvatnoj razini, 20% se u potpunosti slaže da jest, dok se 33% ispitanika ni ne slaže ni slaže). To se može objasniti jasnim nastojanjima nadležnih tijela da iskoriste sve dostupne mogućnosti u ostvarivanju zadovoljavajuće razine medicinskog tretmana. Mišljenje ispitanika podijeljeno je i oko tvrdnje da je medicinski tretman prilagođen osobnim potrebama svakog istražnog zatvorenika, no rezultati istraživanja pokazuju da se većina ne slaže s tom tvrdnjom (33% ispitanika se u potpunosti ne slaže, a 20% ispitanika se uglavnom ne slaže s tom tvrdnjom). Također, valja napomenuti i da je ESLJP u svojoj praksi nedostatak medicinske zaštite u istražnom zatvoru kvalificirao kao nečovječno i ponižavajuće postupanje³³.

1.2.7. Kontakt zatvorenika s braniteljem

Ustav RH propisuje da je sloboda i tajnost dopisivanja i drugih oblika općenja zajamčena i nepovrediva te da se samo zakonom mogu propisati ograničenja nužna za zaštitu sigurnosti države ili provedbu kaznenog postupka (čl. 36. st. 1. i 2.). Svaki okrivljenik ima pravo na branitelja i nesmetano uspostavljanje veze s braniteljem i s tim pravom mora biti upoznat (čl. 29. st. 2.). Sukladno ZKP-u, svaki istražni zatvorenik ima pravo razgovarati s braniteljem, slobodno, neometano i bez nadzora (čl. 139. st. 5.) u za to određenoj prostori. Ovlaštena službena osoba vizualno i bez mogućnosti slušanja nadzire posjet (čl. 18. st. 1. Pravilnika). Budući da branitelj pomaže istražnom zatvoreniku (kao okrivljeniku) u utvrđivanju činjenica u njegovu korist te korištenju njegovim procesnim pravima, pravo na

³¹ Ako se istražni zatvor odredi npr. osobi koja je oboljela od PTSP-a i koja je liječeni alkoholičar, ona će najčešće biti podvrgnuta isključivo farmakoterapiji (terapiji lijekovima), bez adekvatnog liječničkog nadzora (npr. periodičnih provjera zdravstvenog stanja istražnog zatvorenika i prilagođavanja terapije sukladno njegovim trenutnim potrebama), psihijatrijske pomoći ukoliko je potrebna i sl.

³² U Zatvorsku bolnicu smještaju se istražni zatvorenici – osobe s duševnim smetnjama, zatvorenici kojima je izrečena sigurnosna mjera obveznog psihijatrijskog liječenja iz čl.76. KZ-a, te svi ostali oboljeli zatvorenici iz zatvorskog sustava (uključujući i istražne zatvorenike). CPT (Europski odbor za sprječavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja - European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment) je posjetio Zatvorsku bolnicu u Zagrebu 1998.g., te u svojem izvješću iz 2001.g. navodi da delegacija nije bila impresionirana kvalitetom psihijatrijskog tretmana koja je ograničena isključivo na farmakoterapiju. Liječnici u bolnici dali su do znanja da postoji jasna potreba za razvijanjem rehabilitacijskih i ostalih terapijskih aktivnosti (grupne terapije, individualne psihoterapije i sl.); isto tako ističu da ograničen broj osoblja i sama priroda ustanove priječe daljnji razvitak u ovom području. <http://www.cpt.coe.int/documents/hrv/2001-04-inf-eng.pdf>, str.64., 15.03.2012.g.

³³ v. npr. slučajeve McGlinchey protiv Ujedinjenog Kraljevstva (2003.g.), Khudobin protiv Rusije (2006.g.), Farbtuhs protiv Latvije (2004.g.), Popov protiv Rusije (2006.g.)

slobodan razgovor s braniteljem predstavlja jedno od „minimalnih prava obrane“³⁴ koje se samo iznimno može ograničiti. Za vrijeme trajanja razgovora, ovlaštena službena osoba može prekinuti posjet branitelja ako zatvorenik ili branitelj narušava red i sigurnost u zatvoru ili uobičajeno uljudno ponašanje (čl. 18. st. 2. Pravilnika). Posjeti branitelja omogućuju se tijekom radnog vremena, no i to je često problem ako se uzme u obzir činjenica velikog broja zatvorenika i nedostatka prostorija³⁵. Ipak, od svih prava, ispitanici smatraju da se pravo na nesmetan kontakt s braniteljem ostvaruje u najvećoj mjeri (čak 46% se u potpunosti slaže da se navedeno pravo ostvaruje). Štoviše, ne dolazi do značajnijih odstupanja u stajalištima sudaca i odvjetnika.

1.2.8. Posjeti, dopisivanje i telefonski razgovori

Zatvoreniku će se omogućiti posjeti srodnika ili druge osobe šest puta mjesečno, od čega dva posjeta u neradne dane, a maloljetnom zatvoreniku omogućit će se deset posjeta mjesečno u trajanju od najmanje trideset minuta, te posjeti predstavnika nadležnog centra za socijalnu skrb. Posjet može trajati najmanje petnaest minuta, a najviše jedan sat neovisno o broju posjetitelja, s tim da upravitelj može u opravdanom slučaju odobriti posjet u dužem trajanju (čl. 19. Pravilnika). Restriktivno tumačenje ovog pravila dovodi do toga da se, u pravilu, istražnim zatvorenicima posjeti neopravdano ograničavaju na petnaest minuta³⁶. Posjet se omogućava po odobrenju suca istrage odnosno predsjednika vijeća i pod njegovim nadzorom ili nadzorom osobe koju on odredi (čl. 139. st. 1. ZKP-a). U Europskim zatvorskim pravilima propisuje se da će neosuđeni zatvorenici moći primati dodatne posjete i imati dodatan pristup drugim oblicima komunikacije. Pravilnikom o pogodnostima zatvorenika³⁷ propisuje se da će se češći kontakti s vanjskom svijetom (češći i dulji posjeti obitelji i trećih osoba, telefoniranje bez nadzora i sl.) (čl. 4. st. 1.) omogućiti osobama na izdržavanju kazne zatvora, dok slična odredba za istražne zatvorenike ne postoji.

U odnosu na cjelokupan režim posjeta, punomoćnica jednog podnositelja ustavne tužbe³⁸ je, osvrnuvši se na njegove pritužbe, istakla izuzetno birokratiziranu i sporu proceduru ostvarivanja prava zatvorenika na posjete obitelji; to u velikoj mjeri ide na štetu njihovih prava na vezu s vanjskim svijetom, posebice članovima obitelji. Oni, ako žele ostvariti svoje pravo na 20 minuta razgovora s istražnim zatvorenikom, moraju proći mukotrpnu proceduru dobivanja dozvola za razgovor na sudu, zatim čekati (ponekad i satima) pred zatvorom dopuštenje za ulazak, da bi tamo tek nakon sat ili dva bili konačno uvedeni u prostorije za razgovor. Tako su, ističe, izgubili cijeli dan na kratkotrajni kontakt čiji je učinak još više smanjen i doveden ispod najmanje prihvatljive razine (§12.3.) Na temelju takvih navoda, Ustavni sud je ocijenio da je pravni režim posjeta istražnim zatvorenicima u uvjetima prenapučenosti neprimjeren, kako u pogledu duljine dopuštenog kontakta, tako i u pogledu procedure koja se na članove obitelji primjenjuje. Ona, zbog svojeg načina provođenja i trajanja, bitno umanjuje smisao takvih kontakata istražnih zatvorenika s obitelji i vanjskim svijetom (§17.3.).

Istražnom zatvoreniku se omogućava telefoniranje (o svom trošku) s osobom koju je odobrio nadležni sud, najmanje jednom dnevno u primjerenom trajanju, s tim da je razgovor podvrgnut nadzoru službene osobe (čl. 22. st. 1. i 2. Pravilnika). Problem predstavlja izrazito spora i birokratizirana procedura odobravanja telefonskih brojeva od strane suda,

³⁴ Op.cit. (bilj. 9.), str. 215., 222.

³⁵ Zato dolazi i do otežanosti i nerazgovijetnosti razgovora, zbog buke koju u prostoriji za branitelje („razgovaraonici“) stvaraju drugi zatvorenici istodobno razgovarajući sa svojim braniteljima. Op.cit. (bilj. 17.)

³⁶ Op.cit. (bilj. 24.), str. 31.

³⁷ NN 66/2010

³⁸ Op.cit. (bilj. 17.)

zbog čega je često mogućnost telefoniranja faktički ograničena (v. grafikon 12.). Također, problem može predstavljati i nedostatak financijskih sredstava zbog kojih osoba neće moći platiti telefonski poziv.

Dopisivanje s osobama izvan zatvora moguće je sa znanjem i pod nadzorom suca istrage, a nakon podignute optužnice, sa znanjem i pod nadzorom predsjednika vijeća (čl. 139. st. 3. ZKP-a). Pisma koja upućuje zatvorenik mora predati upravi zatvora u otvorenoj kuverti, a uprava zatvora mora ih dostaviti (kao i pisma koja zatvorenik prima), prije uručivanja zatvoreniku ili prije otpreme, nadležnom sudu (čl. 21. st.1. i 2. Pravilnika). Provjera pisama od strane suda sredstvo je onemogućavanja nepoželjnih kontakata istražnog zatvorenika s okolinom, npr. sa supočiniteljima koji se brane sa slobode, sa svjedocima i sl. Također, istražni zatvorenik može primiti pakete s dopuštenim stvarima iz čl. 10. st. 1. Pravilnika težine do 5 kg jedan put tjedno (čl. 23. st. 1. Pravilnika).

Valja napomenuti da je ograničenje posjeta i dopisivanja jedina mjera (stegovna kazna) koju sudac istrage, sudac pojedinac, odnosno predsjednik vijeća može, na prijedlog upravitelja zatvora, izreći za stegovne prijestupe istražnih zatvorenika. To se ograničenje ne odnosi na veze zatvorenika s braniteljem ili susrete s konzularnim službenikom (čl. 140. st. 1. ZKP-a). Zatvoreniku se može zabraniti odašiljanje i primanje pisama i drugih pošiljaka, ali ne i odašiljanje molbe, pritužbe ili žalbe (čl. 139. st. 3. ZKP-a). Budući da su to iznimno važna sredstva kojima se istražni zatvorenik može služiti u ostvarivanju svojih prava, evidentno je da bi ograničavanje njihova odašiljanja dovelo do potpune izolacije i omogućilo samovolju u postupanju zatvorskih tijela.

Istraživanje pokazuje da su ispitanici uglavnom zadovoljni s ostvarivanjem prava istražnog zatvorenika na posjete, dopisivanje i telefonske razgovore (26% se u potpunosti slaže, a 26% uglavnom slaže da se istražnom zatvoreniku u dovoljnoj mjeri omogućuju posjeti obitelji, dopisivanje i telefonski razgovori). Usprkos tome što je stajalište ispitanika nesuglasno s dosad iznesenim tvrdnjama, ono je razumljivo. Naime, u ostvarivanju ovih prava ne dolazi do povrede zakonskih jamstava, već je rezultat njihovog ograničenja spora i birokratizirana procedura izdavanja dozvola, kao i restriktivno tumačenje propisa.

1.2.9. Posebne kategorije istražnih zatvorenika

ZKP određuje da posebnu pozornost treba posvetiti postupanju prema trudnim ženama, osobama s tjelesnim nedostacima koje joj onemogućuju ili bitno otežavaju kretanje, te osobama koje su navršile 70 godina života; prema njima se istražni zatvor može odrediti samo iznimno (čl. 122. st. 2.). U posebne kategorije osoba valja uvrstiti i osobe s duševnim smetnjama te strance.

1.2.9.1. Osobe s invaliditetom

U skladu s mišljenjem liječnika, istražnog zatvorenika - osobu s invaliditetom³⁹ treba se smjestiti u sobu prikladnu potrebama zatvorenika s obzirom na invaliditet (čl. 13. st. 3. Pravilnika). Praksa ESLJP-a⁴⁰ i Ustavnog suda pokazuje da slučajevi povrede prava osoba s invaliditetom te drugih kategorija osoba s posebnim potrebama nisu nepoznanica. Štoviše, te se povrede zbog delikatnosti položaja posebnih kategorija zatvorenika, najčešće pokazuju kao znatno teže u odnosu na ostale zatvorenike.

³⁹ Invaliditet (lat. *invaliditas*, od *invalidus*- nesposoban) stanje je organizma nastalo uslijed bolesti, ozljede ili prirođene mane, kojega je posljedica trajno, djelomično ili potpuno smanjenje sposobnosti čovjeka za normalan socijalni život, rad i privređivanje. *Medicinska enciklopedija*, svezak III, Zagreb, 1970, str. 498.

⁴⁰ V. npr. presude *Price protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (2001.g.), *Farbtuhs protiv Latvije* (2004.g.), *Mouisel protiv Francuske* (2002.g.).

U pogledu istražnih zatvorenika – osoba s invaliditetom u Republici Hrvatskoj iznimno je važna odluka Ustavnog suda⁴¹ donesena u povodu zahtjeva podnositelja koji se žalio na neadekvatan smještaj u Zatvorskoj bolnici u Zagrebu gdje je upućen na izvršavanje istražnog zatvora. Zamjenik pučkog pravobranitelja, posjetivši ustanovu na zahtjev Ustavnog suda, ustanovio je da je podnositelju zahtjeva (koji je tetraplegičar s deformacijom ruku te od vrata na niže nema nikakvih osjetila) bilo nemoguće kretati se u invalidskim kolicima zbog prenapučenosti u sobikoj koja je pored toga većinu dana bila zaključana, a u njoj nije bilo tekuće vode ni sanitarnog čvora. Također, odjel na kojem je bio smješten nalazio se na drugom katu pa mu je bilo onemogućeno kretanje te za cijelo vrijeme boravka u Zatvorskoj bolnici podnositelj nije iznesen u dvorište kako bi boravio u prostoru predviđenom za šetnju. U vezi s navedenim uvjetima, istaknuto je da unatoč apelima pučkog pravobranitelja na potrebu adaptacije cijele zgrade Zatvorske bolnice i nužnost povećanja smještajnih kapaciteta, nisu učinjeni veći sustavni radovi. Jednako tako, zamjenik pučkog pravobranitelja zaključuje da u cijelom zatvorskom sustavu ne postoje odgovarajući uvjeti za smještaj i izdržavanje kazne ili istražnog zatvora osoba s ovom kategorijom invaliditeta. Stoga je nužno, na temelju međunarodno preuzetih obveza Republike Hrvatske, a sukladno članku 14. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom žurno osigurati razumnu prilagodbu prostornih uvjeta za smještaj osoba s invaliditetom. U suprotnom, boravak u zatvorskom sustavu za osobe s tom kategorijom invaliditeta mogao bi predstavljati kršenje članka 3. Konvencije (§9)⁴². Na problem neadekvatnog smještaja osoba s posebnim potrebama u istražnom zatvoru ukazuje i gotovo jednoglasno stajalište stručnjaka (40% ispitanika se u potpunosti ne slaže, a 33% se uglavnom ne slaže da je smještaj i tretman osoba s posebnim potrebama u istražnom zatvoru na adekvatnoj razini).

1.2.9.2. Osobe s duševnim smetnjama

Ukoliko je protiv okrivljenika određen istražni zatvor na temelju vjerojatnosti da bi zbog *težih* duševnih smetnji mogao počiniti *teže*⁴³ kazneno djelo (čl. 551. st. 1. ZKP-a), on će odlukom upravitelja zatvora biti upućen u bolnicu za osobe lišene slobode ili odgovarajuću psihijatrijsku ustanovu (čl. 135. st. 2. ZKP-a). Osoba s težim duševnim smetnjama, prema Zakonu o zaštiti osoba s duševnim smetnjama⁴⁴ (u daljnjem tekstu ZZODS), osoba je s duševnim smetnjama koja nije u mogućnosti shvatiti značenje svog postupanja ili ne može vladati svojom voljom, ili su te mogućnosti smanjene u tolikoj mjeri da joj je neophodna psihijatrijska pomoć (čl. 3. st. 2.). U praksi se takvi istražni zatvorenici odmah po donošenju rješenja o određivanju mjere sprovođe u Zatvorsku bolnicu u Zagrebu i hospitaliziraju na odjelu akutne psihijatrije gdje borave do pravomoćnosti rješenja o njihovom prisilnom smještaju⁴⁵. Iako se ZKP-om do pravomoćnosti takvog rješenja omogućuje smještaj u psi-

⁴¹ Odluka Ustavnog suda U-III/64744/2009 od 3. studenog 2010.g.

⁴² Pučki pravobranitelj je u svojem izvješću o radu za 2011.g. konstatirao da u Zatvorskoj bolnici još uvijek nisu osigurani odgovarajući uvjeti za smještaj osoba s invaliditetom jer bolnica nema dizala, ponovno podsjećajući na supra spomenutu odluku Ustavnog suda kojom se Vladi Republike Hrvatske nalaže da u primjerenom roku, ne duljem od tri godine, omogući nesmetano kretanje zatvorenika s posebnim potrebama po zatvorskoj bolnici (v. bilj. 24.)...

⁴³ Za određivanje pojma „teže kazneno djelo“ v. bilj. 45.

⁴⁴ NN 111/97, 128/99, 79/02

⁴⁵ Prisilni smještaj je smještaj osobe s težim duševnim smetnjama u psihijatrijskoj ustanovi bez njezina pristanka ili pristanka njenog zakonskog zastupnika (čl.3.t.14. i 15. ZZODS-a). Ukoliko neubrojiva osoba koja ima teže duševne smetnje i koja je opasna za okolinu počini protupravno djelo, jedina mjera koja se prema njoj može primijeniti (i koja nije kaznenopravna sankcija – v. P. NOVOSELEC, Opći dio kaznenog prava, Zagreb 2009.g., str. 242.) prisilni je smještaj u psihijatrijsku ustanovu. Osoba je opasna za okolinu ako postoji visok stupanj vjerojatnosti da bi ona, zbog duševnih smetnji zbog kojih je nastupila njena neubrojivost, mogla ponovno počiniti kazneno djelo za koje je zapriječena kazna zatvora u trajanju od najmanje tri godine (čl.44.st.2. ZZODS). Za takvo kazneno djelo može se uzeti da je „teže kazneno djelo“ iz čl.551.st.1.ZKP-a.

hijatrijskoj ustanovi, redovito dolazi do smještanja upravo u Zatvorsku bolnicu. To je iz razloga što institucije javnog zdravstva ne zaprimaju osobu s duševnim smetnjama prije pravomoćnosti rješenja, opravdavajući svoju odluku neadekvatnim sigurnosnim mjerama na odjelima⁴⁶.

1.2.9.3. Stranci

U pravnoj se teoriji vrlo rijetko spominje i analizira problem položaja stranaca u kaznenom postupku, iako su oni u velikoj mjeri zastupljeni u istražnozatvorskoj populaciji mnogih zemalja. Tako ih je u Češkoj Republici 22%, u Engleskoj i Walesu 13%, a u Njemačkoj čak 44%!⁴⁷. Ta se pojava može objasniti činjenicom nedostatka stalnog prebivališta ili boravišne dozvole zbog čega nadležna tijela (logično) zaključuju da postoji veća opasnost od bijega i ne određuju blažu mjeru⁴⁸.

Ustav RH jamči da u slučaju sumnje ili optužbe zbog kaznjivog djela osumnjičenik, okrivljenik ili optuženik ima pravo u najkraćem roku biti obaviješten potanko i na jeziku koji razumije o naravi i razlozima optužbe koja se diže protiv njega i o dokazima koji ga terete, te pravo na besplatnu pomoć tumača ako ne razumije ili ne govori jezik koji se upotrebljava na sudu. (čl. 29. st. 2. toč. 1. i 7.). Istražnom je zatvoreniku - strancu, primjenjujući ustavne odredbe, omogućena komunikacija sa sudom na vlastitom jeziku (npr. prijevodi sudskih spisa, pomoć tumača na raspravi i sl.), ali je zanemaren kontakt na vlastitom jeziku i s drugim nadležnim institucijama (npr. upravitelj zatvora i Uprava za zatvorski sustav kojima istražni zatvorenik može podnositi pritužbe) koje se ne mogu obuhvatiti ekstenzivnim tumačenjem pojma „suda“ iz čl.29. Ustava RH.

Zatvorenika stranog državljanina mora se upoznati s pravom kontaktiranja konzularnog ili diplomatskog predstavnika države čiji je državljanin ili države koja štiti njegova prava u skladu s međunarodnim pravom (čl. 7. st. 4. Pravilnika). Posjet odobrava sudac istrage, odnosno predsjednik vijeća, sukladno kućnom redu zatvora. Ipak, i uz ovo jamstvo, nije realno očekivati od konzularnog službenika (ili pak zatvorenikova branitelja) da će posredovati prilikom svake komunikacije istražnog zatvorenika - stranca s osobljem zatvora ili nadležnim institucijama. Praktični se problem javlja i prilikom obilaska istražnih zatvorenika od strane nadležnog suca u svrhu primanja pritužbi; naime, nije vjerojatno da sudac zna jezik svakog stranog istražnog zatvorenika, a ne postoje posebne odredbe koje bi omogućavale dovođenje tumača bilo na zahtjev suca ili samog zatvorenika⁴⁹.

1.2.10. Pogodnosti

Spomenuto je supra (v. 2.2.8.) da Europska zatvorska pravila propisuju mogućnost da neosuđeni zatvorenici primaju dodatne posjete i imaju dodatan pristup drugim oblicima komunikacije (čl. 99.). U Republici Hrvatskoj je, međutim, donesen Pravilnik o pogodnostima zatvorenika⁵⁰ koji se primjenjuje isključivo na osobe koje izdržavaju kaznu zatvora,

⁴⁶ Ministarstvo pravosuđa Republike Hrvatske, podaci iz *Izvešća o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda* za 2010. g., str.28., <http://www.vlada.hr/hr/content/download/134135/1941607/file/60%20-%205a.pdf>, 24.03.2012.g.

⁴⁷ Fair Trials International: *Pre-trial Detention Comparative Research*, str. 2., 6., 11., http://ec.europa.eu/justice/newsroom/criminal/opinion/files/110510/appendix_2_-_comparative_research_en.pdf, 11.04.2012.g.

⁴⁸ Op.cit. (bilj. 28.), str.19. prema A.M. VAN KALMTHOUT, M.M. KNAPEN, C. MORGENSTERN, *Pretrial Detention in the European Union: An Analysis of Minimum Standards in Pre-trial Detention and the grounds for Regular Review in the Member States of the EU*, Tilberg Univesity: Wolf Legal Publishers, 2009.g.

⁴⁹ Time ostaje nejasno što će se dogoditi u slučaju nemogućnosti sporazumijevanja, tj. može li sudac u obilasku poduzeti neke radnje (npr. dovođenje tumača, ponovni dolazak s tumačem i sl.) prema vlastitom nahođenju.

⁵⁰ V. bilj. 37.

dok za istražne zatvorenike sličan propis ne postoji. Te se pogodnosti zatvorenika sastoje od ublažavanja uvjeta unutar kaznonice odnosno zatvora (korištenje vlastitog televizijskog prijemnika, samostalna priprema hrane i napitaka, uređenje životnog prostora ostalim stvarima, češće primanje paketa i sl.) te od češćih dodira s vanjskim svijetom (češći i dulji posjeti obitelji i trećih osoba, telefoniranje bez nadzora, boravak s bračnim ili izvanbračnim drugom u prostoriji bez nadzora i sl.) (čl. 3. i 4.). Pogodnosti se odobravaju ovisno o rezultatima ocjenjivanja pojedinih područja iz pojedinačnog programa izvršavanja kazne zatvora koje vrše članovi tima tretmanske skupine u skladu sa svojim poslovima jedanput mjesečno, a po potrebi češće (čl. 13. st. 3.).

Slijedom iznesenog, ne postoje veće zapreke da se isto ocjenjivanje vrši i u odnosu na istražne zatvorenike kojima bi pogodnosti valjalo odobriti već uzevši u obzir samu narav istražnog zatvora (lišavanje slobode u svrhu provođenja kaznenog postupka, a ne kažnjavanja istražnog zatvorenika!). Dakako, to ne podrazumijeva one pogodnosti osoba na izvršavanju kazne zatvora kojima narav priječi da budu određene u odnosu na istražne zatvorenike, kao što su izlasci s posjetiteljem ili bez njega u mjesto u kojem se nalazi zatvor, korištenje dijela godišnjeg odmora ili cijelog godišnjeg odmora u mjestu prebivališta, boravišta ili drugom mjestu i sl. (čl. 4. st. 4., 5., 7.). Međutim, pogodnosti koje se odnose na poboljšanje uvjeta izvršavanja mjere, a za koje ne postoje veće organizacijske i slične teškoće, valjalo bi bez rezerve primijeniti na istražne zatvorenike – ekstenzivnom primjenom odredaba Pravilnika o pogodnostima zatvorenika i na tu kategoriju osoba lišenih slobode, ili pak donošenjem novog koji bi regulirao isključivo pogodnosti istražnih zatvorenika.

Konačno, nakon svih iznesenih usporedbi prava istražnih zatvorenika s pravima osoba na izdržavanju kazne zatvora, valja prikazati i mišljenje pravnih stručnjaka u pogledu tog pitanja. Rezultati pokazuju da ispitanici smatraju položaj istražnih zatvorenika gorim u odnosu na položaj zatvorenika; naime, 26% ispitanika se u potpunosti slaže, a 33% se uglavnom slaže da se prava osoba na izdržavanju kazne zatvora u većoj mjeri jamče i štite od prava istražnih zatvorenika. Takav zaključak je u skladu s dosad iznesenim činjenicama i stajalištima u pogledu manjkavosti regulacije i faktičnog neostvarivanja prava istražnih zatvorenika. Kao svojevrsan zaključak ovog dijela rada slijedi i stajalište pravnih stručnjaka o tome koje bi pravo istražnih zatvorenika prvenstveno kvalitetnije regulirali. Dobiveni rezultati samo potvrđuju one iz prethodnih upita, pritom ukazujući da je pravo na odgovarajući smještaj po mišljenju stručnjaka najkritičniji segment izvršavanja istražnog zatvora (13% ispitanika prvenstveno bi kvalitetnije reguliralo pravo na rad, 6% pravo na obrazovanje, 6% pravo na adekvatnu zdravstvenu zaštitu, 26% pravo na učinkovito sredstvo zaštite prava istražnih zatvorenika, a čak 46% pravo na odgovarajući smještaj). Kršenje tog prava je u najužoj vezi s prenapučenošću zatvorskog sustava, koja se negativno odražava i na ostala prava istražnih zatvorenika.

2. Zaštita prava istražnih zatvorenika

U skladu sa zakonskim odredbama u Republici Hrvatskoj, istražnom zatvoreniku je omogućeno korištenje trima pravnim sredstvima za zaštitu njihovih prava; to su usmena ili pismena pritužba predsjedniku suda (usmena se podnosi prilikom periodičnog obilaska istražnih zatvorenika), usmena ili pismena pritužba upravitelju zatvora ili Središnjem uredu Uprave za zatvorski sustav te zahtjev za sudsku zaštitu protiv postupka i odluke uprave zatvora koji se podnosi sucu istrage. Prvo pravno sredstvo zajamčeno je ZKP-om, a potonja dva se mogu primjenjivati ili na temelju Pravilnika, ili od donošenja odluke U-III/ 4182/ 2008 (analognom primjenom sredstava iz ZIKZ-a na istražne zatvorenike).

2.1. Zakon o kaznenom postupku

ZKP propisuje da nadzor nad izvršavanjem istražnog zatvora obavlja predsjednik nadležnog suda. On, ili sudac kojeg on odredi dužan je najmanje jedanput tjedno *obići* zatvorenike i ako je potrebno, i *bez prisutnosti* pravosudnog policajca, ispitati kako se zatvorenici hrane, kako zadovoljavaju ostale potrebe i kako se s njima postupa. Ukoliko uoči nepravilnosti pri obilasku zatvora, dužan je poduzeti potrebne mjere da se one otklone (čl. 141. st. 1. i 2.). Ovdje se, dakle, radi o obveznim periodičnim obilascima od strane nadležnog suda u svrhu redovite kontrole i promptne reakcije u slučaju ustanovljenja povrede nekog prava istražnog zatvorenika.

Zanimljivo je da se odredba o nenazočnosti pravosudnog policajca prilikom primanja pritužbi (uzevši u obzir izvješća sa periodičnih obilazaka Zatvora u Zagrebu i Zatvorske bolnice u Zagrebu) uopće ne poštuje. Obilazak se obavlja u nazočnosti zapovjednika sudske straže i komandira pojedinih odjela (kao i liječnika te načelnice odjela tretmana) te se taj podatak izrijekom navodi u svim zapisnicima o periodičnim obilascima tijekom 2011. g. u navedenim institucijama. Iako postoji tendencija osiguranja prisutnosti svih navedenih osoba kako bi one direktno mogle primati pritužbe koje se odnose na njihov djelokrug, ta praksa izravno krši odredbu ZKP-a i time onemogućuje istražne zatvorenike u slobodnom iznošenju pritužbi.

Također, čl. 141. st. 5. ZKP-a propisuje mogućnost da se zatvorenik koji smatra da mu se nezakonito prikraćuje ili ograničava neko pravo može *obratiti*⁵¹ predsjedniku suda koji će prema potrebi poduzeti određene mjere.

Neovisno o navedenom nadzoru (periodičnim obilascima i pravu istražnog zatvorenika na obraćanje predsjedniku suda), predsjednik suda i sudac istrage ili predsjednik vijeća, odnosno sudac pojedinac pred kojim se vodi postupak mogu u svako doba obilaziti istražne zatvorenike, s njima razgovarati i od njih primati pritužbe (čl. 141. st. 3. ZKP-a). Zanimljivo je da ova odredba nije detaljizirana ni u ZKP-u, kao ni u odgovarajućim podzakonskim aktima. Ona predstavlja svojevrsno diskrecijsko pravo u njoj navedenih sudaca (op. a.).

Prilikom obilaska istražnog zatvora vodi se zapisnik u koji predsjednik suda ili sudac kojeg on odredi upisuje primjedbe i pritužbe pritvorenika i svoja zapažanja o obilasku zatvora. Suci koji rješavaju pritvorske predmete odnosno predmete u kojima je određen istražni zatvor upoznat će se s primjedbama i pritužbama pritvorenika. Zapisnici o obilasku istražnog zatvora čuvaju se u uredu predsjednika suda (čl. 447. st. 1-3 Sudskog poslovnika⁵² (u nastavku Poslovnika)). Struktura pritužbi istražnih zatvorenika prilikom periodičnih obilazaka istražnog zatvora od strane predsjednika suda, odnosno suca kojeg on odredi, za 2011. g. u Zatvoru u Zagrebu i Zatvorskoj bolnici u Zagrebu vidljiva je iz sljedećeg grafikona. Istraživanje je provedeno na Županijskom sudu u Zagrebu, na uzorku od 154 pritužbe.⁵³

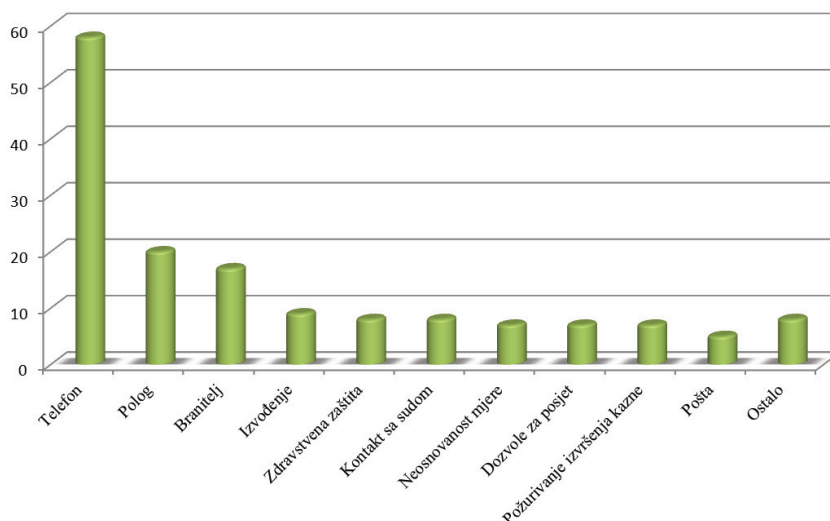
⁵¹ O podnošenju usmene i pisane pritužbe predsjedniku suda na temelju Pravilnika detaljnije v.3.2.1. Ovo se sredstvo obrađuje unutar sredstava zajamčenih ZIKZ-om zbog odredbe Pravilnika da predsjednik nadležnog suda donosi odluku primjenjujući ovlasti *suca izvršenja* u svezi sa zahtjevom za zaštitu prava zatvorenika propisanih ZIKZ-om (čl.6.st.2. Pravilnika).

⁵² NN 158/09, 3/11, 34/11, 100/11, 123/11 i 138/11. Iako se radi o aktu iz 2011. godine, terminologija Poslovnika nije usklađena sa izmjenama terminologije u ZKP-u.

⁵³ Podatci su anonimizirani i iskorišteni isključivo u svrhu izrade statističkog prikaza. Ovom prilikom zahvaljujemo Sudu na pruženoj pomoći i suradnji.

GRAFIKON 1.

Struktura pritužbi prilikom periodičnih obilazaka

Analiza dobivenih izvješća pokazuje da se istražni zatvorenici najčešće žale na probleme tehničke prirode. Usprkos formalnom rezultatu praktično je stanje drugačije; naime, kao što je navedeno *supra*, periodičnom obilasku istražnog zatvora prisustvuje liječnik i zatvorski službenici, koji direktno primaju pritužbe na probleme iz njihove nadležnosti, a takve pritužbe sudac ne upisuje u svoj zapisnik. Iz istog razloga, izvješća o obilasku istražnog zatvora ne možemo smatrati u potpunosti relevantnim pokazateljem stvarnog stanja.

Jedina konkretna mjera koju ZKP propisuje za predsjednika suda, tj. osobu koju on odredi jest zatvorenikovo puštanje na slobodu, ali samo ako tijekom pregleda ili povodom pritužbe zatvorenika utvrdi da je istekao rok trajanja istražnog zatvora određen u rješenju o istražnom zatvoru ili da ne postoji zakonita odluka o oduzimanju slobode (čl. 141. st. 4.) Međutim, ako se istražni zatvorenik žali na povredu bilo kojeg drugog prava (smještaj, prehrana i sl.), nije propisana niti jedna mjera koju sudac obligatorno mora poduzeti. Drugim riječima, ne postoji nikakav nadzor ili kontrolni mehanizam hoće li on doista postupiti po pritužbi, a ako i postupi, nije predviđena nikakva mogućnost žalbe na njegovu odluku. Izvješća pokazuju da poduzimanje mjera (ili njihovo navođenje u izvješću) ovisi o pojedinom sucu koji vrši obilazak. Ne dirajući u razgraničenje ovlasti i odgovornosti različitih državnih tijela (Uprave za zatvorski sustav, nadležnog suda, upravitelja zatvora i sl.), postavlja se pitanje može li se odlučivanje o eventualnoj povredi nekog zatvorenikova prava i ispravljanju iste prepustiti samovoljnoj odluci zatvorske uprave, odnosno može li se nadležan sudac prilikom periodičnog obilaska jednostranom izjavom o nenadležnosti ograničiti od daljnjeg postupanja (op. a.).

Ustavni sud u svojoj odluci⁵⁴ upozorava da mjerodavne odredbe ZKP-a slabije zaštićuju prava istražnih zatvorenika, nego što to čini ZIKZ (u odnosu na osobe na izdržavanju kazne zatvora), posebice glede pravnog sredstva koje bi istražnim zatvorenicima omogućilo pobijanje ispravnosti odluka i mjera uprave zatvora glede njihovih prava zajamčenih ostalim odredbama ZKP-a. Zaključuje da se pritužba istražnog zatvorenika u smislu čl. 141. st. 2.

⁵⁴ Op.cit. (bilj. 17.)

ZKP-a ne može smatrati pravnim sredstvom u standardnom smislu koji mu pridaje hrvatsko pozitivno pravo (§ 18.) Stoga, polazeći od činjenice da, s jedne strane ZKP u svojim odredbama uređuje zaštitu prava istražnih zatvorenika manjkavo, a da s druge strane hrvatski pravni poredak na odgovarajući način štiti brojna prava osoba na izdržavanju kazne zatvora (navedena u ZIKZ-u), osiguravajući im uz ostalo i djelotvorna pravna sredstva zaštite, Ustavni sud zaključuje da u tom slučaju ne postoji ustavnopravno prihvatljiv razlog zbog kojeg nadležni sudovi ta sredstva ne bi bili dužni na odgovarajući način primijeniti i tijekom kaznenog postupka u odnosu na istražne zatvorenike⁵⁵. Na osnovi toga, Ustavni sud utvrđuje pravno obvezujuće stajalište da su „sudovi, primjenjujući ovlasti suca izvršenja u vezi sa zahtjevom za zaštitu prava zatvorenika, dužni te iste ovlasti primjenjivati i u vezi sa zaštitom prava na pritužbu pritvorenika o dokazivim povredama njihovih prava tijekom pritvora“. Time se otklanjaju nedostaci u uređenju režima pravnih sredstava u sustavu izvršavanja istražnozatvorskih mjera, a istražnim zatvorenicima osigurava podnošenje pritužbi i zahtjeva za zaštitu prava iz ZIKZ-a. Ovim stajalištem Ustavnog suda, koje po odredbi članka 77. stavka 2. Ustavnog zakona o Ustavnom sudu (u daljnjem tekstu UZUS) obvezuje nadležna sudbena i upravna tijela, pravna zaštita istražnih zatvorenika izjednačuje se (formalno) u pogledu djelotvornih pravnih sredstava sa zaštitom prava osoba na izvršavanju kazne zatvora. Međutim, mišljenje stručnjaka pokazuje da se odluka u praksi ne primjenjuje. Naime, čak 67% stručnjaka smatra da se položaj istražnih zatvorenika nije poboljšao od te odluke, 13% da se poboljšao, a 20% ne može procijeniti.

2.2. Zakon o izvršavanju kazne zatvora

Navedenom odlukom Ustavnog suda, istražnim zatvorenicima se osigurava (uz mehanizme zaštite propisane ZKP-om) i podnošenje pritužbi iz čl. 15. ZIKZ-a, te zahtjeva za zaštitu prava iz čl. 17. ZIKZ-a. Drugim riječima, sredstva zaštite prava koja se jamče zatvorenicima, *mutatis mutandis* seprimjenjuju i na istražne zatvorenike.

2.2.1. Pritužba zatvorenika

Istražni zatvorenik ima pravo pritužbe na postupak i odluku zaposlenika zatvora. Pritužba se podnosi usmeno ili pisanim putem upravitelju zatvora ili Središnjem uredu Uprave za zatvorski sustav. Pisana pritužba Središnjem uredu Uprave za zatvorski sustav upućuje se u omotu koji uprava zatvora ne smije otvoriti (čl. 15. st. 1. i 2. ZIKZ-a). Na podnesenu pritužbu upravitelj mora odgovoriti u roku od petnaest dana, a Središnji ured Uprave za zatvorski sustav u roku od trideset dana. Ako je pritužba pisana, mora se odgovoriti pisanim putem (čl. 15. st. 4. ZIKZ-a). Sličnu odredbu sadrži i Pravilnik. On predviđa da istražni zatvorenik može podnijeti usmenu ili pisanu pritužbu ili određeni zahtjev upravitelju zatvora. O onome što je poduzeo na temelju takvog zahtjeva odnosno pritužbe, upravitelj mora u roku tri dana obavijestiti zatvorenika (čl. 6. st. 1.).

Značaj otklanjanja nepravilnosti u povodu takve pritužbe jest činjenica da se problem rješava „unutar sustava“ te bi ovaj mehanizam zaštite trebao biti najbrži i najučinkovitiji, međutim u praksi ne funkcionira⁵⁶. Pučki pravobranitelj ističe da se osobe lišene slobode u pritužbama često žale da su podnijele pritužbu upravitelju, no nikada nisu dobile odgovor. U odnosu na čl. 15. ZIKZ-a, a prema podacima koje je pučki pravobranitelj dobio od Središnjeg ureda uprave za zatvorski sustav, tijekom cijele 2011. g. u zatvorima je podneseno ukupno 49 pritužbi (što obuhvaća sve kategorije osoba lišenih slobode), s time da u čak 8

⁵⁵ Ekstenzivno tumačenje mjerodavnih odredbi ZIKZ-a predstavlja nesporno dopušteni oblik tumačenja kaznenih zakona u korist počinitelja kaznenog djela (*analogia in bonam partem*). Op.cit. (bilj.17.) § 20

⁵⁶ Op.cit. (bilj. 24.), str. 32.

od 14 zatvora nije podnesena niti jedna. Sukladno čl. 16. Pravilnika, tijekom cijele 2011. g. podneseno je samo 39 pritužbi (što obuhvaća samo istražne zatvorenike) i to 38 u Zatoru u Splitu, a 1 u Zatoru u Rijeci – dakle u 12 od 14 zatvora nije podnesena niti jedna pritužba (!)⁵⁷. Jedan od razloga za ovaj problem pučki pravobranitelj nalazi u nedovoljnoj upućenosti osoba lišenih slobode s mehanizmima zaštite i nadležnošću; naime, utvrđeno je da im često na adekvatan način nisu dostupni propisi (najčešće jedan primjerak postoji na svakom odjelu, a jedan u knjižnici – pritom valja obratiti pozornost da istražni zatvorenici nemaju pristup knjižnici (op.a.))⁵⁸.

Protiv odluke, mjere ili postupka upravitelja ili drugog zatvorskog službenika za koje smatra da mu nezakonito prikraćuju ili ograničavaju njegovo pravo, istražni zatvorenik može podnijeti usmenu ili pisanu pritužbu predsjedniku suda koji je odredio istražni zatvor radi ostvarivanja zaštite o dokazivim povredama njegovih prava tijekom izvršavanja istražnog zatvora. Predsjednik nadležnog suda će donijeti odluku primjenjujući ovlasti suca izvršenja u svezi sa zahtjevom za zaštitu prava zatvorenika propisanih ZIKZ-om (čl. 6. st. 2. Pravilnika). Zatvoreniku se mora omogućiti da usmenu pritužbu iznese *bez nazočnosti* zaposlenika kaznonice, odnosno zatvora ili bez nazočnosti osobe protiv čijih postupaka i odluka je pritužba podnesena (čl. 15. st. 3. ZIKZ-a). ZKP sadrži sličnu odredbu, no s obzirom na postojeću praksu kojom se ona krši (v. *supra*), nejasno je tko bi takvo postupanje trebao spriječiti – sudac koji prima pritužbu, ili pak sâm istražni zatvorenik koji bi trebao zatražiti udaljevanje takvih osoba. Ukoliko, zatvorenik podnese pritužbu sucu istrage, pritužba će se smatrati zahtjevom za sudsku zaštitu iz članka 17. ZIKZ-a.

3.1.1. Zahtjev za sudsku zaštitu protiv postupka i odluke uprave zatvora

Kao što je *supra* navedeno, sudovi, primjenjujući *ovlasti* suca izvršenja u vezi za zahtjevom za zaštitu prava istražnih zatvorenika, dužni su te iste ovlasti primjenjivati i na istražne zatvorenike⁵⁹. Istražni zatvorenik može podnijeti zahtjev za sudsku zaštitu sucu istrage protiv postupka ili odluke kojom se zatvorenika nezakonito prikraćuje ili ograničava u nekom pravu iz ZIKZ-a⁶⁰. Iako Ustavni sud nije izravno odredio da se na istražne zatvorenike primjenjuju *prava* osoba na izdržavanju kazne zatvora, nego samo sredstva zaštite tih prava, ovom im je odredbom omogućeno da se putem zahtjeva za sudsku zaštitu pozivaju na bilo koje pravo iz ZIKZ-a. Sudac istrage će rješenjem odbiti zahtjev za sudsku zaštitu ako utvrdi da nije osnovan, a ako utvrdi da je zahtjev osnovan, rješenjem će narediti otklanjanje nezakonitog prikraćivanja ili ograničavanja istražnog zatvorenika u njegovom pravu. U slučaju da otklanjanje nezakonitosti nije moguće, *rješenjem* će utvrditi nezakonitost i zabraniti njezino ponavljanje (čl. 17. st. 2 ZIKZ-a). Usporedbe radi, još jednom valja upozoriti na manjkavost ZKP-a, koji u čl. 141. st. 2. propisuje da je predsjednik suda (odnosno sudac kojeg on odredi) dužan poduzeti potrebne mjere da se otklone nepravilnosti uočene pri obilasku zatvora, ali ne određuje *oblik* u kojem će te mjere biti poduzete. Također, ZKP ne omogućuje nikakvo pravo žalbe na (eventualnu!) odluku nadležnog suca, dok ZIKZ propisuje pravo zatvorenika i zatvora na podnošenje žalbe protiv odluke suca izvršenja (čl. 17. st. 3. ZIKZ-a). Dakle, analognom primjenom te odredbe ZIKZ-a, istražni zatvorenici i zatvor mogu podnijeti žalbu protiv odluke suca istrage.

U kontekstu ZIKZ-a valja spomenuti i posebnu mogućnost istražnog zatvorenika da,

⁵⁷ Ibid., str. 33.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ To znači da se čl. 17. ZIKZ-a ne treba tumačiti *gramatički* (jer bi, sukladno tom tumačenju, za zahtjev za sudsku zaštitu istražnog zatvorenika bio nadležan *sudac izvršenja*), nego *teleološki*, dakle da je za navedeni zahtjev nadležan *sudac istrage* (op.a.).

⁶⁰ Usp. sa čl. 17. st. 1. ZIKZ-a.

sukladno tom zakonu, zahtjeva upućivanje na izdržavanje kazne prije pravomoćnosti presude. On to može učiniti posebnom izjavom na zapisnik, a odluku o njegovu zahtjevu donosi sudac pojedinac ili predsjednik vijeća koji je donio presudu u prvom stupnju. Prilikom davanja izjave na zapisnik, istražnog zatvorenika mora se upozoriti da će u kaznionici, odnosno zatvoru u pravima i obvezama biti izjednačen sa zatvorenicima koji izdržavaju kaznu zatvora (čl. 53. st. 1.). Uzevši u obzir sve dosad tijekom rada iznesene činjenice, nameće se zaključak da faktičko izjednačenje položaja s osobama na izdržavanju kazne zatvora upravo i jest tendencija istražnog zatvorenika (op. a.). Time će on biti u mogućnosti ostvariti širi spektar svojih prava čija su narav, organizacijske nemogućnosti ili pak manjkavosti u regulaciji priječili ostvarenje u istražnom zatvoru (pravo na rad, obrazovanje, dulji kontakti s vanjskim svijetom, pogodnosti i sl.). Prilikom odlučivanja o zahtjevu uzima se u obzir razmjer između vremena provedenog u istražnom zatvoru i duljini izrečene kazne zatvora te procjena potrebe nazočnosti istražnog zatvorenika na sudu (čl. 53. st. 2.). Izdržavanje kazne zatvora na temelju pravomoćnog rješenja o upućivanju na izdržavanje kazne prije pravomoćnosti presude može trajati najdulje do isteka roka za istražni zatvor propisanog ZKP-om (čl. 53. st. 3.). Dakle, upućivanje na izdržavanje kazne prije pravomoćnosti presude ne prejudicira konačan ishod postupka u svrhe kojeg je osobi određen istražni zatvor (iako se u obzir za odlučivanje o zahtjevu uzima duljina nepravomoćno izrečene kazne). To znači da takav zatvorenik, iako izjednačen u pravima i obvezama s osobama na izdržavanju kazne zatvora, teoretski ne izdržava kaznu jer odluka o njoj nije pravomoćna. Štoviše, ukoliko proteknu maksimalni rokovi za izvršavanje istražnog zatvora, isto kao i ukoliko pravomoćna presuda ne bude osuđujuća, zatvorenik se ima pustiti na slobodu.

2.3. Ustavna tužba

Nakon Drugog svjetskog rata, sve širom praksom ustavnih sudova dolazi do ekspanzije procesnih prava okrivljenika, usmjerenih na zaštitu njegove časti i dostojanstva te materijalne i formalne obrane⁶¹. Odredbom čl. 128. Ustava RH, Ustavnom sudu je povjereno odlučivanje povodom ustavnih tužbi protiv pojedinačnih odluka državnih tijela, kad su tim odlukama povrijeđena ljudska prava i temeljne slobode, a konkretizirana je čl. 62. st. 1. UZUS-a po kojem svatko može podnijeti Ustavnom sudu ustavnu tužbu ako smatra da mu je pojedinačnim aktom tijela državne vlasti, kojim je odlučeno o njegovim pravima i obvezama ili o sumnji ili optužbi zbog kažnjivog djela, povrijeđeno ljudsko pravo ili temeljna sloboda zajamčena Ustavom. Povodom ustavnih tužbi Ustavni sud je donio veći broj odluka koje se odnose na istražni zatvor; neke od njih odnose se na pogrešnu primjenu zakonskih materijalnih i formalnih pretpostavki za određivanje te mjere; druga se pak skupina odnosi na prekomjerni intenzitet zadiranja istražnog zatvora u temeljno ljudsko pravo na osobnu slobodu⁶². Odlučivanje o „istažnozatvorskim tužbama“ od strane Ustavnog suda se može podijeliti na dva razdoblja: razdoblje do 1998. i od 1998. do danas. Prekretnica i svojevrsan presedan u ustavnosudskoj praksi RH predstavlja odluka U-III-1162/ 97 od 2. prosinca 1998.

Najvažnija odluka u recentnoj praksi Ustavnog suda, koja se posebice odnosi na izvršavanje istražnog zatvora, je odluka br. U-III-4182/ 08 i U-III-682/ 09 od 17. ožujka 2009. Ta odluka trebala je podići zaštitu ustavnih prava pojedinca na iznimno visoku razinu, naročito u području ustavnih prava na čovječno postupanje i poštovanje dostojanstva⁶³

⁶¹ Upravo zbog značenja odluka (u povodu ustavnih tužbi) o domašaju ustavnih jamstava temeljnih prava i sloboda u kaznenom postupku te zbog toga što njihovo donošenje utječe na formiranje pravnog poretka i kazneno pravo u širem smislu riječi, govori se i o „konstitucionalizaciji kaznenog (procesnog) prava“. Op.cit. (bilj. 9.) str. 34 – 36.

⁶² Ibid., str. 38 – 41.

⁶³ S. MARKOVIĆ, Kontrola ustavnosti pritvorskih odluka, Hrvatska pravna revija, 2009.g., str 16.

(međutim, praksa pokazuje suprotno – v. 3.1.). O postupanju Ustavnog suda u odlukama o istražnom zatvoru, dovoljno pokazuju podatci o broju riješenih predmeta. Naime, u razdoblju od navedene odluke 2. prosinca 1998., pa do 11. listopada 2007. godine, od 212 riješenih predmeta, ustavna tužba usvojena je u samo 4 predmeta (što je pomalo nevjerojatnih 0,1%!).⁶⁴

2.3.1. Praksa Ustavnog suda u istražnozatvorskim odlukama do 1998.g.

U stavku 2. čl. 62. UZUS-a stoji da ako je zbog povrede ustavnih prava dopušten drugi pravni put, ustavna tužba se može podnijeti tek nakon što je taj *pravni put iscrpljen*. U ovom je razdoblju Ustavni sud smatrao za vrijeme trajanja istražnog zatvora pravni put nije iscrpljen jer kazneni postupak još nije okončan. Sukladno tom stajalištu, odbacivao je sve ustavne tužbe kao nedopuštene⁶⁵. Međutim, na temelju mišljenja i preporuka pravnih stručnjaka koji su se protivili ovakvom stavu, dolazi do značajnih promjena u odlučivanju Ustavnog suda.

2.3.2. Praksa ustavnog suda u istražnozatvorskim odlukama od 1998.g.

Promjenu stajališta Ustavni Sud je izrazio u odluci U III-1162/97 od 2. prosinca 1998. U toj ustavnoj tužbi, podnositelj se žalio na odluku Županijskog suda i Vrhovnog suda, kojom mu je produžen istražni zatvor zbog mogućnosti ponavljanja kaznenog djela. U obrazloženju presude sud navodi da „suprotno dosadašnjem stajalištu, Ustavni sud Republike Hrvatske smatra kako je - radi učinkovite zaštite ustavnog prava na slobodu, ljudsko dostojanstvo i prava uhićenika - ustavna tužba dopuštena“. Budući da se radi o najtežoj mjeri osiguranja prisutnosti okrivljenika, „o eventualnoj povredi ustavnih prava određivanjem ili produljivanjem pritvora, treba se odlučivati onda kada su ta prava povrijeđena. Ako bi se zaštita tog prava odgodila do završetka kaznenog postupka, onda ta zaštita, budući da je ispitivanje postojanja zakonskih uvjeta i razloga za određivanje ili produljenje pritvora odvojeno od ispitivanja činjenica i okolnosti na osnovu kojih će se donijeti meritorna odluka i ne može imati utjecaja na odluku suda o glavnoj stvari, ne bi imala nikakav učinak.“ Time su istražni zatvorenici dobili dodatno sredstvo zaštite svojih prava; uz redovita pravna sredstva kojima je moguće spriječiti nepravilnosti u određivanju i izvršavanju istražnog zatvora, od ove odluke isto je moguće ostvariti i izravnim podnošenjem ustavne tužbe. Od 2007. g. pa nadalje dolazi do napretka u zaštiti ustavnih prava podnositelja u istražnozatvorskim predmetima; navodi se da je to zbog argumentiranih obrazloženja odluka Ustavnog suda te statističkog pokazatelja, koji ukazuje na povećan broj ustavnih tužbi podnesenih protiv rješenja o određivanju ili produljenju pritvora koje je Ustavni sud usvojio⁶⁶.

Povećani broj ustavnih tužbi u pogledu istražnozatvorskih odluka s jedne, te manjkavost drugih djelotvornih sredstava zaštite prava istražnih zatvorenika s druge strane, razlozi su koji su doveli do donošenja iznimno važne odluke U- III- 4182/ 08. Njeni su relevantni dijelovi u pogledu prava istražnih zatvorenika i njihove zaštite, detaljno razrađeni u čitavom

⁶⁴ Ibid., str. 15.

⁶⁵ Primjerice, u rješenju U-III-213/97 od 26. ožujka 1997., navodi se: „Stajalište je ovog Suda da se u povodu provođenja istrage i određivanja pritvora, odnosno produženja pritvora, te o drugim prethodnim pitanjima, ustavna tužba može podnijeti tek po okončanju krivičnog postupka, dakle kad se iscrpi pravni put na presudu u krivičnom predmetu. Budući da u ovoj pravnoj stvari podnositelja ustavne tužbe nije, u smislu članka 28. stavak 2. UZUS-a, iscrpljen drugi pravni put, nisu ispunjene procesne pretpostavke za odlučivanje. Sud se u obrazloženju poziva na dosad izraženo stajalište u odlukama U-III-6/92, U-III-7/92, U-III-10/92, U-III-32/92, U-III-1/93, U-III-556/94, U-III-67/95, U-III-862/95, U-III-888/95, U-III-889/95, U-III-890/95, U-III-355/96 i U-III-375/96.

⁶⁶ Op. cit. (bilj. 63.), str. 15. Radi se o stajalištu autorice o podjeli razdoblja donošenja istražnozatvorskih odluka od strane Ustavnog suda.

tijeku ovog rada. Tom je odlukom Ustavni sud proširio zaštitu prava istražnih zatvorenika, nastojeći pritom dosegnuti standarde postavljene prvenstveno Europskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, ali i ostalim važnim međunarodnim aktima. Također, podsjećajući da sudovi osiguravaju jedinstvenu primjenu zakona, ravnopravnost i jednakost svih pred zakonom, Ustavni sud nastoji stvoriti konzistentan sustav pravnih normi koje bi, *analogijom in bonam partem*, osiguravale djelotvorna sredstva zaštite prava svih osoba lišenih slobode.

2.4. Zahtjev Europskom sudu za ljudska prava

Važna značajka EKLJP-a (koja je razlikuje od nekih drugih sličnih dokumenata⁶⁷) uspostava je nadzornog sustava nad njenom primjenom, koji ima za cilj osigurati prisilno izvršenje obveza od strane država potpisnica. Glavni nadzorni organ jest ESLJP, kojem se mogu podnijeti dva tipa zahtjeva: međudržavni i pojedinačni (individualni)⁶⁸. Individualni zahtjevi srž su zaštite prava istražnih zatvorenika utvrđenih EKLJP-om. Pravo na pojedinačni zahtjev obvezatno je za sve države ugovornice te je priznato svim fizičkim osobama, nevladinim organizacijama i skupinama pojedinaca čija su prava povrijeđena od strane neke od država potpisnica. Ono ne samo da jamči podnositelju mogućnost slobodnog komuniciranja sa ESLJP-om, već nameće i proceduralnu obvezu državi da ga u istome ne sprječava i da se ne upliće u „pravo pojedinca da djelotvorno iznese i brani svoj zahtjev pred sudom“⁶⁹. Pokazalo se da su povrede prava istražnih zatvorenika, konstatirane u povodu pojedinačnih zahtjeva, vezane uz nekoliko članaka EKLJP-a specifično povezanih s mogućnostima zlorabiti u okviru izvršavanja mjere (v. *supra*).

Presude ESLJP-a deklaratorne su naravi, što znači da se njima ne može izravno ukinuti neka pravomoćna presuda domaćeg suda ili neka zakonodavna odredba, za koje je ESLJP utvrdio da je suprotna EKLJP-u⁷⁰. Može se, međutim, pred državu potpisnicu staviti obveza da otkloni povredu i reparira njezine posljedice (*restitutio in integrum*), pritom joj ostavljajući izbor načina na koji će to učiniti. Važna iznimka od potonjeg pravila konstatirana je u predmetima *Assanidze protiv Gruzije* (2004. g.) i *Ilaşcu i dr. protiv Moldavije i Rusije* (2004. g.), u kojima je ESLJP naložio oslobođanje podnositelja, koji su zbog arbitrarnog postupanja država ugovornica bili pritvoreni suprotno članku 5. ESLJP-a. Konačno, ESLJP u svojim presudama može naložiti različite pojedinačne i opće mjere; od prvih je najvažnija pravična naknada podnositelju, ali i puštanje istražnih zatvorenika na slobodu. Opće mjere sastoje se u obvezi provedbe zakonodavnih ili administrativnih reformi, u obvezi promjene sudske ili upravne prakse države potpisnice, imenovanju većeg broja sudaca, izgradnji i adaptaciji kaznionica i druge⁷¹.

Uz navedena sredstva za zaštitu njihovih prava, istražni zatvorenici mogu podnijeti pritužbu pučkom pravobranitelju⁷², a 2011. g. uspostavljen je i Nacionalni preventivni mehanizam⁷³ za sprečavanje mučenja i drugih okrutnih, neljudskih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja. Tendencija jest, dakako, da se pojedinci nastoje koristiti domaćim pravnim sredstvima zaštite njihovih prava, a okrenuti se supranacionalnim ukoliko prva ne budu dostatna. Upravo kako bi se zaštita ostvarila na primarnoj (državnoj) razini, EKLJP u čl.

⁶⁷ Za opširnije v. bilj. 4.

⁶⁸ J. OMEJEC, Vijeće Europe i Europska Unija – institucionalni i pravni okvir, Novi Informator, Zagreb 2007.g. str. 244-248.

⁶⁹ v. *Poleshchuk protiv Rusije* (2004.g.), § 27

⁷⁰ Op. cit. (bilj. 68.), str. 248.

⁷¹ Ibid., str. 250-254.

⁷² Zakon o pučkom pravobranitelju, NN 60/92

⁷³ Zakon o nacionalnom preventivnom mehanizmu, NN 18/11

13. jamči pravo na djelotvorna pravna sredstva pred domaćim tijelima, odnosno, u slučaju uvjerljive pritužbe na mučenje ili ponižavajuće postupanje od strane države „pravo na detaljnu i učinkovitu istragu koja može dovesti do identifikacije i kažnjavanja odgovornih osoba kao i učinkovit pristup podnositelja zahtjeva proceduri istrage“⁷⁴. Standardi čl. 13. nalažu da u unutarnjem pravnom poretku mora postojati pravno sredstvo „koje nadležnom državnom tijelu pruža mogućnost da u meritumu odluči o relevantnom prigovoru na temelju Europske konvencije i da osigura odgovarajuću pomoć, s time da države potpisnice imaju diskrecijsko pravo glede načina na koji će udovoljiti svojim konvencijskim obvezama iz te odredbe“⁷⁵.

3. Zaključak

Istražni zatvor, kao najteža mjera koju je moguće izreći u kaznenom postupku, trebala bi predstavljati *ultima ratio*. Ipak, njeno često izricanje (uz brojne druge faktore) dovodi do prenapučenosti zatvorskog sustava, što u kombinaciji s infrastrukturnim poteškoćama i manjkavom zakonskom regulacijom generira brojne druge probleme u izvršavanju te mjere. Zbog činjenice njene privremenosti, istražni zatvorenici su, u usporedbi s osobama na izdržavanju kazne zatvora, zanemareni od strane nadležnih tijela u pogledu brojnih prava: prava na adekvatnu zdravstvenu skrb, tjelesne aktivnosti, rad, obrazovanje i sl. Navedeni problemi ne javljaju se samo u Republici Hrvatskoj, već i na globalnoj razini. Zakon o kaznenom postupku, kao glavni instrument regulacije istražnog zatvora, ne posvećuje dovoljno pažnje pravima istražnih zatvorenika i sredstvima njihove zaštite. Taj nedostatak regulacije Ustavni sud nastojao je otkloniti određivanjem primjene sredstava zaštite iz Zakona o izvršavanju kazne zatvora na istražne zatvorenike. Nažalost, rezultati provedenog istraživanja pokazuju da navedena odluka ne ostvaruje svrhu u praksi.

Uzimajući u obzir (u velikoj mjeri) suglasna mišljenja Ustavnog suda, Europskog suda za ljudska prava, međunarodnih organizacija, pučkog pravobranitelja i pravnih praktičara, te vlastita stajališta, dolazimo do zaključka da je regulacija same faze izvršavanja istražnog zatvora s jedne strane nedostatna, a da se s druge strane ni postojeće odredbe faktički ne primjenjuju. Ostaje nejasno iz kojeg razloga ne postoje tendencije izmjene postojećeg zakonodavstva, kao i zašto se, kada god je to moguće, ne primjenjuje recentno zakonsko rješenje istražnog zatvora u domu. Konačno, smatramo da nedostatak financijskih sredstava i nepostojanje zadovoljavajuće infrastrukture ne može biti valjano opravdanje kako za oduzimanje osobne slobode pojedinaca, tako i za njihovo izlaganje neadekvatnim uvjetima u istražnom zatvoru. Stoga bi nadležna tijela trebala uložiti maksimalne napore kako bi boravak u istražnom zatvoru zadovoljavao pravne standarde temeljnih ljudskih prava i sloboda.

⁷⁴ Interights priručnik za odvjetnike: Članak 3. Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda – zabrana mučenja, nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, 2006.g., str. 59. Tako je u slučaju *Dolenec protiv Hrvatske* (2009.g.) Sud zaključio da su podnositelju zahtjeva povrijeđena prava zajamčena člancima 3. i 6. Konvencije, tj. da nije provedena istraga njegovih navoda o zlostavljanju u odnosu na dva odvojena incidenta i da mu je u kaznenom postupku koji se protiv njega vodio povrijeđeno pravo na obranu, a što je kod njega nedvojbeno izazvalo tjelesne i duševne patnje.

⁷⁵ *V. Chahal protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (1996.g.), §145

Summary

The object of this paper is to present and analyse the topic of remand, the most severe measure of criminal procedure law, which deprives the prisoner of his right to freedom. In the first part of the paper the authors give an overview of the relevant regulations concerning the rights of remand prisoners at the international level and in the Republic of Croatia and compare them with the legislation regulating serving time and the judicial practice of the European Court of Human Rights and the Constitutional Court of the Republic of Croatia. In the second part the means of protection of remand prisoners' rights, and the mechanisms of their implementation are presented. The authors also analyse the reports obtained from periodic visits to the remand prison in Zagreb and the Zagreb Prison Hospital in 2011. In order to gain an insight in the opinions on the quality of regulation and implementation of standards, the authors conducted a research among legal experts and visited the responsible institutions. Based on the research results, they point out the lack of regulation in the field, inadequacy of the existing legislation and unjustified neglect of remand prisoners in comparison with those serving a prison sentence. The authors conclude that the legislator should compensate for the impossibility of a more significant influence in this area by providing effective enforcement of the rights of remand prisoners and their efficient protection, whereas penal institutions should ensure the best possible conditions for the implementation of these measures.

Key words: remand, prison overcrowding, basic human rights, rights of remand prisoners, protection of rights of remand prisoners